Interreg

Co-funded by the European Union

NEXT Hungary – Slovakia – Romania – Ukraine

COOP4SAFE

Жити пліч-о-пліч: практичний посібник із співіснування з великими хижаками

ПАРТНЕРСТВО БЕЗ КОРДОНІВ

Ця публікація була підготовлена за фінансової підтримки Європейського Союзу. Її зміст є виключною відповідальністю Aevis і не обов'язково відображає погляди Європейського Союзу.

next.huskroua-cbc.eu

Зміст

I. Вступ: ласкаво просимо до Карпат 3
II. Про великих хижаків 8
III. Співіснування людини і дикої природи 12
IV. Дебати як інструмент навчання 19

Дати початку та закінчення проєкту:
01.01.2025 - 31.12.2026

Внесок ЄС:
832 134,87 євро

I. Вступ: ласкаво просимо до Карпат

Карпати — одна з найважливіших природних територій Європи, де мешкає величезне розмаїття рослин і тварин. Вони є життєво важливим екологічним коридором для дикої природи. Проте сьогодні регіон стикається з серйозними викликами, серед яких руйнування оселищ і конфлікти між людиною та дикою природою. Проєкт «Співпраця заради збереження біорізноманіття та забезпечення гармонійного співіснування людей і диких тварин у транскордонному регіоні Словаччина–Румунія–Україна» (COOP4SAFE) спрямований на розв'язання цих проблем шляхом захисту природних оселищ та пошуку рішень для мирного співіснування людини і дикої природи.

Проєкт COOP4SAFE створює умови для налагодження транскордонної співпраці між профільними організаціями у прикордонних регіонах Словаччини, Румунії та України. Його мета — забезпечити охорону сприятливих оселищ для дикої природи, зокрема великих хижаків (ведмедя бурого, вовка та рисі), а також підтримувати екологічну сполучність територій. Це створює переваги як для диких тварин, так і для місцевих громад.

Жити в гармонії з природою — означає визнавати, що люди та дикі тварини мають спільний дім, а наші рішення безпосередньо впливають на баланс екосистем. Захист природних оселищ і відповідальне ставлення сприяють процвітанню людства та природи, закладаючи фундамент здорового світу, який ми створюємо спільними зусиллями.

Познайомтеся з партнерами проєкту

логотипи партнерів

Карпати — дике серце Європи

Карпати — це не лише край дикої природи та пралісів, а й регіон, де люди протягом століть жили в тісному контакті з довкіллям. Фермери та пастухи в Румунії, Україні та Словаччині випасали отари овець і череди худоби на гірських луках, допомагаючи зберігати ці території відкритими. Це створює сприятливі умови для рідкісних рослин і безхребетних, завдяки чому багато карпатських видів збереглися донині. Багато пасічників зберігають традиційні методи бджільництва, сприяючи підтриманню біорізноманіття та здорових екосистем.

У минулому пастухи не мали таких сучасних засобів захисту, як електроогорожі, проте вони вміли випасати свої отари, поважаючи присутність великих хижаків — ведмедів, вовків та рисей — на спільній території. Традиційно вони покладалися на пастуших собак, практика використання яких у Карпатах зберігається і донині. Такий традиційний спосіб господарювання демонструє, що люди та дика природа можуть гармонійно співіснувати, а культура та довкілля — підтримувати одне одного. Таким чином, Карпати є рідкісним прикладом того, як люди можуть жити пліч-о-пліч із дикими тваринами, зберігаючи біорізноманіття та власні традиції.

Знайомтеся з країнами-учасницями проєкту: Румунія, Україна та Словаччина

- **Марамуреш, Румунія — край природного та культурного багатства**

Повіт Марамуреш — один із найсамобутніших регіонів Румунії, відомий своїми пралісами, традиційними селами та унікальною гармонією між природою і культурою. Його лісові масиви та відкриті ландшафти мають вирішальне значення для великих хижаків, оскільки слугують міграційними коридорами та територіями, де людська діяльність природним чином перетинається із середовищем існування диких тварин.

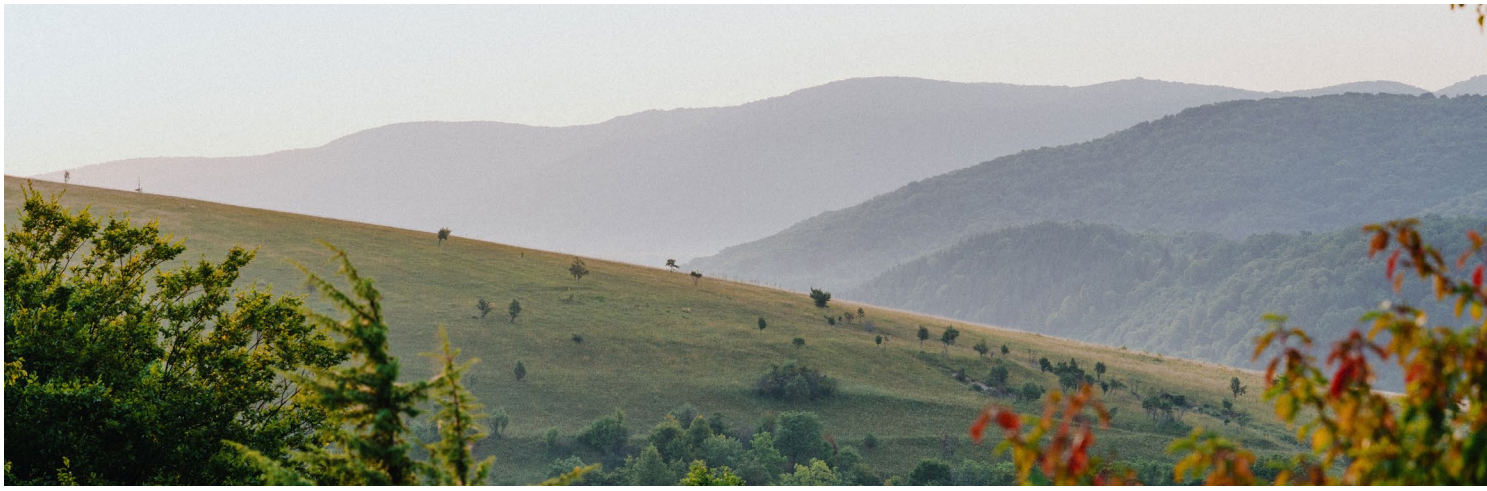

Марамуреш також славиться багатою культурною самобутністю: дерев'яною архітектурою, зокрема знаковими дерев'яними церквами, що включені до списку Світової спадщини ЮНЕСКО, а також збереженими традиціями, ремеслами та фестивалями, які продовжують наповнювати життя громад енергією. Природоохоронні території допомагають підтримувати екологічну рівновагу, зберігають біорізноманіття та пропонують широкі можливості для екотуризму. Однак регіон стикається з такими викликами, як незаконні рубки лісів, деградація оселищ, забруднення та наслідки зміни клімату.

Майбутнє Марамурешу залежить від посилення охорони природи, відповідального управління та активної участі місцевих громад. Проєкти, що поєднують природоохоронну діяльність з освітою та сталим туризмом — наприклад, просування екотуризму та дбайливого ставлення до природних ресурсів — є ключовими для збереження природної та культурної спадщини регіону для майбутніх поколінь.

- **Українські Карпати — край лісів, джерел і традицій**

Українські Карпати відомі своїми буковими пралісами, деякі з яких занесені до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Ці давні ліси є домівкою для сотень видів рослин і тварин, включаючи багато рідкісних та ендемічних видів, які не зустрічаються більше ніде в світі за межами Карпат. Регіон також є багатим джерелом чистої, життєдайної води. Високо в горах тут беруть початок такі великі річки, як Дністер, Тиса і Прут. У регіоні також є понад тисячу мінеральних джерел, багато з яких мають унікальні цілющі властивості.

Але Карпати — це не тільки природа, це ще й культура. Такі етнічні групи, як гуцули, бойки та лемки, здавна живуть у гармонії з природою, дбайливо зберігаючи свої унікальні традиції, музику, ремесла та діалекти.

- **Словаччина: Національний парк «Полоніни» — осередок дикої природи з прадавніми ялицями та буками**

Національний парк «Полоніни», розташований на сході Словаччини, є домом для стародавніх пралісів, деякі з яких занесені до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Це один із найменших за площею та найменш відвідуваних національних парків країни, що робить його ідеальним місцем для спокою та занурення в природу. У парку представлені всі великі хижаки Карпат — ведмеді, вовки та рисі. Також це єдине місце у Словаччині, де 2004 року було реінтродуковано європейського зубра.

Парк відіграє важливу роль у забезпеченні питною водою східної Словаччини, а водосховище «Старіна» є ключовим джерелом водопостачання. Його ліси багаті на мертву деревину, яка забезпечує притулок для багатьох видів птахів, особливо сов і дятлів. Парк «Полоніни» межує з Ужанським національним природним парком та Бещадським національним парком, разом утворюючи тристоронній біосферний резерват ЮНЕСКО «Східні Карпати», що підкреслює їхнє міжнародне значення для збереження природи. Ця територія також є домом для русинів — етнічної меншини, яка зберігає свої традиції, звичаї та культуру. Це унікальне

поєднання дикої природи, біорізноманіття та автентичної культури просувається під дестинаційним брендом «Полоніни — неймовірно справжні», що робить цей регіон місцем, яке дійсно заслуговує на нашу увагу та захист.

Чому природоохоронні території важливі в Європі

Природоохоронні території відіграють ключову роль у збереженні здоров'я природи. Вони забезпечують охорону оселищ, рідкісних видів і екосистемних послуг — таких як чиста вода, свіже повітря та регулювання клімату. У Європі під охороною перебуває близько **26% суходолу та 12% морських територій**, а мета — досягти **30% до 2030 року**. Мережі на кшталт **Natura 2000** — найбільшої у світі — об'єднують тисячі територій задля збереження біорізноманіття. Ці території також підтримують сталий туризм, освіту та місцеву економіку, демонструючи, що збереження природи й розвиток можуть йти пліч-о-пліч.

Країна / регіон	Ключові особливості	Визначні елементи дикої природи	Культурна спадщина
Румунія – Марамуреш	Старовікові ліси, дерев'яні церкви ЮНЕСКО, потенціал для екотуризму	Ведмеді, вовки, рисі	Дерев'яна архітектура, традиційні ремесла, фестивалі
Україна – Лісисті Карпати	Букові праліси (ЮНЕСКО), мінеральні джерела, витоки річок	Рідкісні ендемічні види, великі хижаки	Традиції гуцулів, бойків, лемків
Словаччина – Національний парк «Полоніни»	Ліси світової спадщини ЮНЕСКО, Старинське водосховище	Ведмеді, вовки, рисі, зубр	Культура русинської меншини, традиційні звичаї

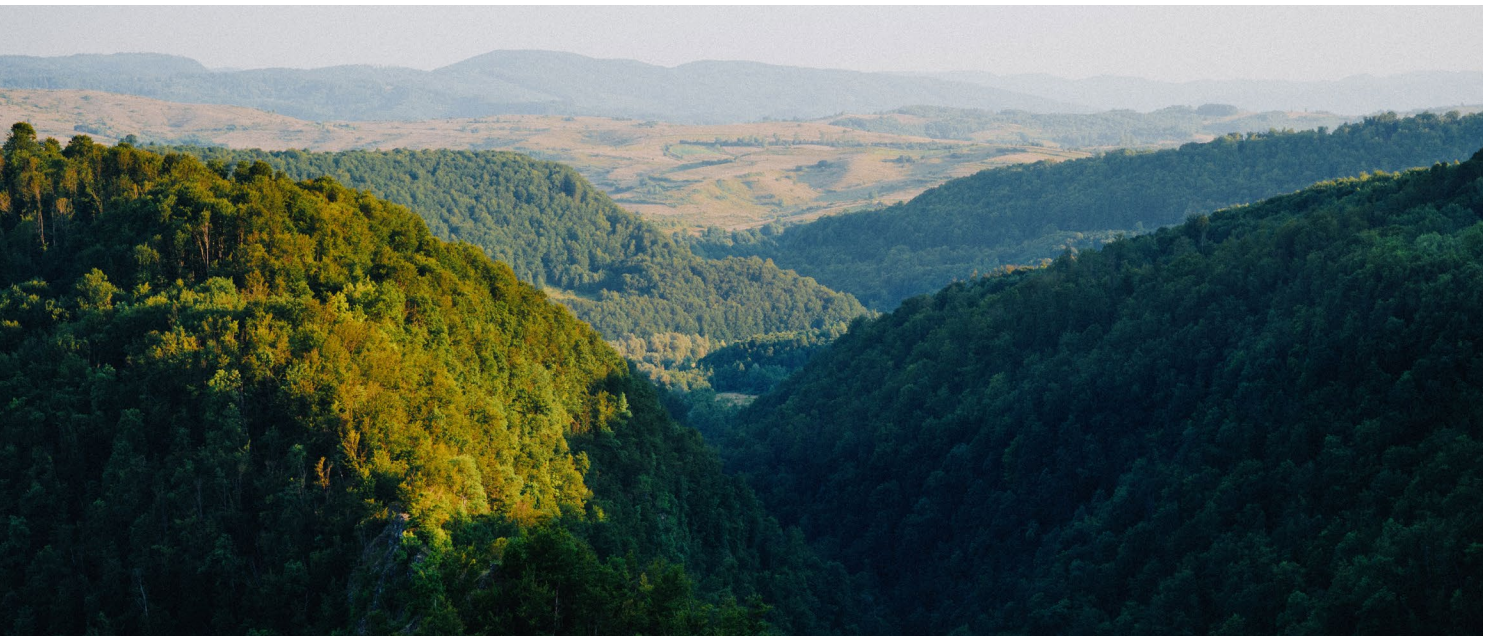

Центральна та Східна Європа: унікальна відповідальність

Цей регіон є домівкою для останніх диких лісів Європи, гірських оселищ і традиційних ландшафтів, багатих на біорізноманіття, але водночас дуже вразливих. Вирубка лісів, будівництво гребель на річках і фрагментація оселищ створюють тиск на природу. Проєкти, такі як **«Європейський зелений пояс»**, об'єднують природоохоронні території, створюють екологічні коридори для дикої природи та сприяють міжнародній співпраці. Захист цих територій допомагає зберігати види, охороняти культурну спадщину та підтримувати стале майбутнє місцевих громад.

Чи знаєте ви?

- **Верховинський національний природний парк (Україна)** є домом для недоторканих гірських ландшафтів та рідкісних видів, таких як карпатський тритон та рись.

- **Гори Марамуреш (Румунія)** утворюють одну з найбільших диких територій у Європі, забезпечуючи важливі екологічні коридори для ведмедів і вовків.

- **Національний парк «Полоніни» (Словаччина)** — єдине місце в Словаччині, де завдяки проєкту ревайлдингу вільно мігрує європейський зубр.

- **Карпати** є джерелом великих річок, таких як Тиса і Прут, які беруть початок в Україні та протікають територією Центральної Європи.

- Деяким **карпатським буковим лісам** понад 500 років, і вони внесені до списку Світової спадщини ЮНЕСКО.

II. Про великих хижаків

Хто такі великі хижаки?

Уявіть природу як піраміду, де кожна тварина має свою роль. Хижаки — це м'ясоїдні тварини, які полюють на інших тварин, що називаються здобиччю. На верхівці цієї піраміди перебувають вищі хижаки (суперхижаки), які не мають природних ворогів. У нашому регіоні до них належать ведмідь бурий, вовк сірий та рись євразійська.

Хижаки бувають різними, але вони часто мають спільні риси: гострі зуби для захоплення здобичі, розривання плоті та дроблення кісток. Вони мають відносно великий мозок і, на відміну від травоїдних, простий шлунок, пристосований до перетравлення м'яса. Вони відіграють надзвичайно важливу роль у підтримці природного балансу екосистем, контролюючи чисельність популяцій здобичі. Водночас, поїдаючи рештки мертвих тварин, вони допомагають запобігати поширенню хвороб.

Великі хижаки відіграють важливу роль у природі

Ви можете подумати: «Якщо хижаки полюють на інших тварин, навіщо вони нам узагалі потрібні?» Насправді хижаки є справжніми «санітарами лісу» і навіть його «архітекторами». Втрата навіть однієї ланки в харчовому ланцюгу може спровокувати зміни в усій екосистемі. Що робить це особливо небезпечним, так це те, що такі зміни не стають помітними одразу — вони можуть проявитися лише через тривалий період часу.

Великі хижаки зазвичай полюють на хворих, старих або слабких тварин. Це надзвичайно важливо, оскільки таким чином вони роблять популяції травоїдних здоровішими й сильнішими. Крім того, коли хижак споживає здобич, завжди залишаються рештки, які потім стають їжею для інших тварин, птахів та комах, чиє виживання залежить від них.

А тепер уявімо, що, наприклад, зникли вовки. У такому разі популяція травоїдних тварин надмірно зросте. Олені, лосі та козулі харчуються не лише травою, а й молодими пагонами дерев; і якщо їхня чисельність стане надто великою, вони можуть повністю знищити луки або поставити під загрозу майбутнє лісу, з'їдаючи все ще до того, як воно встигне вирости. Присутність хижаків докорінно змінює ситуацію — вони змушують травоїдних постійно рухатися та харчуватися меншими порціями на різних ділянках. Як результат, молода трава, саджанці й чагарники отримують час і простір, необхідні для відновлення та росту.

Цей процес у природі відомий як трофічний каскад і має важливе значення для стабільного функціонування всієї екосистеми. Такий баланс потрібен для того, щоб їжі та простору вистачало всім — від маленьких жуків до високих дерев.

Великі хижаки в небезпеці: що загрожує їхньому виживанню?

На жаль, сьогодні дика природа та її мешканці стикаються з численними небезпеками. Хто взагалі може становити загрозу для таких могутніх тварин, як ведмідь чи вовк? Головною загрозою є ми — люди. Коли ми будуємо нові дороги, міста або масово вирубуємо ліси, хижаки буквально

втрачають свій дім. Їм більше ніде жити, полювати й виховувати потомство — і це стає критичною проблемою. Навіть якщо ліс зберігається, але він розділений широкою дорогою, це все одно створює труднощі для дикої природи. Це явище називається фрагментацією: тварини бояться перетинати небезпечні дороги й не можуть вільно пересуватися в пошуках їжі або партнера.

Окрім втрати територій, виникають конфлікти з людьми. Багато хто боїться великих хижаків або вважає їх загрозою для своєї худоби. На жаль, це часто призводить до незаконного вбивства (браконьєрства) тварин, коли вони підходять занадто близько до людських поселень у пошуках їжі.

Як ви можете допомогти?

Кожен із нас може допомогти захистити дику природу. Найпростіший спосіб — розповісти іншим, чому хижаки важливі для підтримки рівноваги в екосистемах. Ви також можете підтримати організації, які захищають оселища (домівки) диких тварин. І найголовніше — поважати природу! Гуляючи в лісі чи біля води, забирайте з собою лише щасливі спогади та фотографії.

Рись євразійська (*Lynx lynx*)

Рись — один із найзагадковіших і найвеличніших мешканців лісів Європи та найбільша дика кішка на нашому континенті. Вона веде одинацький (солітарний) і потайний спосіб життя в густих лісах, тому люди рідко її бачать і часто називають «привидом Карпат». Рись має короткий, ніби «обрізаний» хвіст із чорним кінчиком і може важити від 12 до 32 кілограмів. Її плямисте хутро, яке може бути сірим або рудувато-бурим, взимку стає світлішим і густішим. Ця сезонна зміна забезпечує чудове маскування протягом усього року.

Ідеальний мисливець:

Китиці на вухах. Найбільш впізнаваною особливістю рисі є чорні китиці на вухах. Вони діють як природні антени й значно покращують її слух. Завдяки їм рись може почути шурхіт миші на відстані до 50 метрів!

«Рисяче око». Її очі у шість разів чутливіші за людські, що дозволяє їй ефективно полювати в сутінках та вночі.

Лапи-снігоступи. Широкі м'які лапи, густо вкриті хутром, діють як природні снігоступи. Це дозволяє рисі безшумно та легко пересуватися глибоким снігом, не провалюючись у нього.

Блискавичний стрибок. Хоча рись не може бігати на довгі дистанції, її потужні задні лапи дозволяють їй стрибати на висоту до 3 метрів — це в чотири рази перевищує висоту її тіла.

Вовк (*Canis lupus*)

Належить до родини псових, до якої також входять собаки, лисиці та шакали. Це сильна тварина завдовжки близько півтора метра (без урахування хвоста) і вагою від 25 до 50 кілограмів, іноді навіть більше. Хутро вовка зазвичай буро-сіре, але його забарвлення змінюється залежно від пори року — темніше влітку і світліше взимку — що дозволяє йому ідеально зливатися з лісом і залишатися непоміченим для здобичі. Він ходить на пальцях, а його кігті не втягуються, тому сліди вовка добре помітні на м'якому ґрунті або снігу. Вовки ведуть переважно нічний спосіб життя. Вони використовують різноманітні місця існування — від густих лісів до луків і пасовищ — проте наявність їжі є для них найважливішим фактором.

Вовкам потрібні величезні території для полювання, і в пошуках здобичі вони можуть долати десятки кілометрів на день. Вовки — це хижаки, які вміють пристосовуватися: за потреби вони можуть їсти не лише м'ясо, а й рослинну їжу. Вовки відіграють незамінну роль у підтриманні природного балансу екосистем, виступаючи одночасно як активні мисливці та як падальники. Спілкуються вони переважно за допомогою виття, яке має різні тональності, а також можуть гавкати, як собаки, що слугує коротким сигналом тривоги або ознакою сварки.

Навесні, коли народжуються сліпі цуценята (зазвичай 4–6, рідше — до 15), зграя перестає кочувати й залишається біля лігва. Цуценята відкривають очі приблизно через два тижні, і про них піклується не лише мати, а й інші члени зграї — справжній приклад командної роботи та соціальної згуртованості. Вовча зграя функціонує як ідеальна родина.

Ведмідь бурий (*Ursus arctos*)

Ведмідь бурий — справжній індикатор здоров'я лісу. Коли ви бачите цю могутню істоту, велику,

наче «рухома скеля», ви знаєте: ліс у повному порядку. Ведмеді бурі перебувають на самій вершині харчової піраміди, і їхня присутність свідчить про те, що ліс багатий, процвітаючий і забезпечує достатньо різноманітної їжі та простору для життя і розвитку диких тварин.

Він усеїдний, і його раціон дуже різноманітний. Навесні ведмідь харчується травою та молодими пагонами. Влітку й восени додає до раціону гриби, ягоди (такі як малина й ожина), і лісові фрукти — яблука, груші та сливи. Пізньої осені особливо полюбляє жолуді та букові горіхи, а комахи є для нього важливим джерелом білка. Улюблені ласощі — мед. Недарма його називають «клишоногим ласуном»: його потужний нюх здатен вловити запах бджолиного розплоду чи свіжого меду на відстані 8–9 км, а дзижчання бджіл — до 5 км. За даними вчених, нюх бурого ведмедя щонайменше у 2100 разів сильніший за людський і навіть перевершує собачий.

Суперздібності ведмедя:

- Найважливіша «зброя» ведмедя — це його нюх, хоча слух у нього також надзвичайно гострий. Він може чути розмови людей на відстані близько 300 метрів і виявляти сліди людської присутності протягом 40 годин після того, як хтось пройшов повз! Саме через нюх ведмідь спілкується зі світом.

- Ведмідь має стопохідні лапи — він ходить майже як людина, спираючись на всю підошву лапи (п'ятипалі сліди, схожі на людські, але з великими загнутими кігтями). Передні лапи більш овальні, тоді як задні — ширші та довші. Лапи використовуються для ходьби, бігу, плавання, полювання та риття.

- Взимку, накопичивши достатній запас жиру, ведмідь залягає у барліг (який він вириває або знаходить під корінням дерев чи в ущелинах скель), щоб розпочати зимовий сон, який може тривати до трьох місяців. Цей сон є адаптацією до нестачі їжі взимку. Це дуже чуйний сон, який називають торпором, а не повноцінною сплячкою, адже ведмідь може легко прокинутися.

- Самки мають неймовірну стратегію виживання: їхні крихітні ведмежата народжуються в безпеці та теплі барлога у січні або лютому — саме посеред зимового сну матері. Ведмедиця народжує від одного до чотирьох безпорадних малят, кожне з яких важить лише близько пів кілограма. Це надзвичайна адаптація, яка дозволяє їм пережити суворі зимові умови за повної відсутності їжі зовні, адже все необхідне ведмежата отримують із поживного материнського молока.

III. Співіснування людини і дикої природи

Протягом тисячоліть люди та великі хижаки — ведмеді, вовки та рисі — жили пліч-о-пліч у лісах та горах Європи. У багатьох регіонах, зокрема в Румунії, Словаччині та Україні, ці тварини стали невід'ємною частиною місцевих традицій, народної творчості та господарського укладу.

У традиційній сільській місцевості люди розуміли ритми природи та адаптували свій побут до поведінки диких тварин. Пастухи використовували собак і нічні вольєри для захисту отар, громади не залишали сміття в лісах, а самі ліси були достатньо великими і сполученими, щоб забезпечити тварин природною їжею та прихистком. Завдяки цьому конфлікти хоч і траплялися, проте були передбачуваними та відносно рідкісними.

Добірка порід пастуших собак-охоронців, виведених у Карпатах

Регіон	Порода	Риси та роль
Румунія (Марамуреш) та Україна	Карпатська вівчарка	Великий, вовкувато-сірий охоронець худоби; захищає від вовків, ведмедів [en.wikipedia.org], [articles.hepper.com]
	Буковинська вівчарка	Велика, біла з плямами; сильна, смілива і здатна захистити отару [articles.hepper.com]
	Румунська міорітська вівчарка	Масивна, пухнаста, має давню історію; використовується у гірському вівчарстві [articles.hepper.com]
Словаччина (Полоніни)	Словацький чувач (вівчар)	Великий, білий собака-охоронець; помітний вночі, захищає отари [smartdogguide.com], [barkjunction.com]

Чому подекуди збільшилася кількість конфліктів

Поступові зміни ландшафту та способу життя людей посилюють тиск на ліси й природні оселища, що призводить до змін у поведінці великих хижаків і частіших зустрічей із людиною. Розширення населених пунктів, будівництво доріг та інфраструктури, втрата або фрагментація оселищ, а також зменшення доступності природних джерел їжі — усе це змушує тварин підходити ближче до людських осель. Конфлікти загострюються через легкий доступ до залишків їжі та відходів, а також через занепад традиційних практик, таких як охорона худоби та належне утримання пасовищ. У результаті деякі громади можуть частіше стикатися з дикими тваринами, ніж інші, навіть у межах одного регіону Карпат.

Регіон Марамуреш у Румунії є однією з найкраще збережених частин Карпат, де ведмеді, вовки та рисі досі вільно пересуваються, використовуючи ландшафт як коридор для міграції та пошуку їжі. Розлогі ліси, луки та тихі долини створюють високоякісні оселища, а традиційне землекористування та низький рівень урбанізації дозволяють людям і дикій природі співіснувати протягом тривалого часу. Важливу роль тут відіграють знання місцевих громад і їхнє прийняття великих хижаків, а також розвиток повільного та сталого туризму, заснованого на повазі до природи. Проте навіть у Марамуреші можуть виникати конфлікти — зокрема, коли пасовища заростають, доступність джерел їжі для хижаків зменшується, худоба залишається без нагляду, а інфраструктура порушує міграційні шляхи.

У Словаччині конфлікти з великими хижаками останніми роками також можуть бути наслідком законодавчих рішень, які не узгоджуються з науковими даними. Дозвіл на відстріл вовків без чіткого наукового обґрунтування порушує соціальну структуру зграй, що може призвести до зростання кількості нападів на худобу. Водночас бракує системної підтримки превентивних заходів, таких як електроогорожі та використання собак-охоронців, які б набагато ефективніше зменшували збитки, ніж відстріл. У поєднанні зі змінами в землекористуванні та доступністю їжі поблизу поселень, ці фактори сприяють частішим конфліктам у деяких районах Словаччини. Натомість у національному парку «Полоніни» випадки конфліктів між людьми та великими хижаками залишаються рідкісними.

Тварини не знають кордонів

Для бурого ведмедя, рисі чи вовчої зграї ліси й гори Карпат — це єдиний цілісний ландшафт, незалежно

від державних кордонів. Переміщуючись на великі відстані, тварини шукають місця, де вони будуть у безпеці, де достатньо їжі та де можна знайти пару. Такі переміщення називаються **міграціями тварин**. Під час міграції великі хижаки обирають безпечні шляхи — маршрути, які дозволяють їм залишатися непомітними, легко пересуватися та мати доступ до їжі. Такі сприятливі ділянки міграційного шляху слугують для тварин **природними екологічними коридорами** — це ліси, річки, долини та луки.

Проте стрімкий розвиток Карпат — розбудова туристичної інфраструктури, промислові об'єкти, розширення сільськогосподарських угідь та дедалі густіша мережа доріг — створює бар'єри, що блокують давні міграційні шляхи, якими дикі тварини користувалися поколіннями. Ці перешкоди змушують звірів шукати обхідні шляхи або наближатися до людських поселень, що підвищує ризик виникнення конфліктів між людиною та дикою природою.

Легенди Карпат — міфи та перекази

Марамуреш: Великі хижаки, особливо ведмеді та вовки, вважалися священними істотами — охоронцями як лісу, так і людей. У давнину, коли дитина серйозно хворіла, її символічно повторно хрестили ім'ям тварини, сподіваючись, що дух тварини захистить дитину від злих сил, які, як вважалося, спричинили хворобу. Через ці вірування багато людей отримали прізвища тваринного походження, як-от **Урсулеску** (від urs — ведмідь) або **Лупеску** (від lup — вовк). Ведмідь постає священною постаттю майже в усіх регіонах Румунії. Новорічні обряди, під час яких виконавці в масках перевтілюються у ведмедя — відомі як «Танець ведмедя», — ймовірно, мають дохристиянське коріння, де ця тварина асоціювалася із захисною та регенеративною силою.

Україна: В українських Карпатах гуцули традиційно називають ведмедя **«вуйко»** (тобто дядько по матері). У місцевому фольклорі ведмедя часто сприймають як перетворену людину або перевертня, наділеного людськими рисами, такими як здатність ходити прямо та пристрасть до меду. Використання родинного звертання «вуйко» відображає поєднання спорідненості та глибокої пошани. Для горян ведмідь — це «господар лісу», міфічна істота, а не просто тварина. Через глибоке переконання, що вимовлення справжнього імені звіра може накликати його появу, використовувалися різні евфемізми, щоб уникнути небезпеки. Цікаво, що й саме українське слово «ведмідь» є захисним замінником. Воно походить від давньослов'янських слів **«мед» та «їсти»**. Дослівно воно перекладається як **«той, хто їсть мед»**.

Словаччина: У Словаччині відома казка «Червона Шапочка» розповідає історію дівчинки, яка зустрічає вовка, що з'їдає її бабусю. Проте це лише легенда, яка, тим не менш, формує сприйняття людей з раннього віку, створюючи образ «злого вовка», для якого людина є здобиччю. Ведмідь, навпаки, постає символом на гербах багатьох словацьких міст і сіл, що свідчить про те, що він був частиною місцевої культури протягом століть. Ведмідь також зображений на гербі русинської громади, що додатково підкреслює його давню культурну значущість.

Що ми робимо в COOP4SAFE?

У межах проєкту COOP4SAFE місцеві громади, фермери та пасічники отримують пряму

підтримку для зменшення кількості конфліктів із великими хижаками. На фермах та пасіках надаються виїзні консультації, зокрема роз'яснення щодо законодавства та ефективних заходів захисту, таких як електроогорожі, пастуші собаки та захисні клітки для вуликів. Підтримка також включає вдосконалення системи управління відходами, відновлення природних оселищ, а також внесок у моніторинг дикої природи та системи раннього попередження за допомогою фотопасток і польових спостережень. Навчальні заходи, ініціативи з підвищення обізнаності, семінари та візити до господарств, де успішно впроваджено захисні заходи, допомагають громадам отримати знання та інструменти, необхідні для довготривалого та життєздатного співіснування з дикою природою.

ГІС, GPS та системи раннього попередження — відстеження переміщень диких тварин
У Румунії, Україні та Словаччині команди COOP4SAFE використовують сучасні технології для моніторингу пересування диких тварин та забезпечення безпеки людей. Принцип простий: **карти + локації + розумні камери = краще співіснування.**

ГІС-карти — цифрові карти, що розповідають історію
Карти ГІС (географічної інформаційної системи) — це ніби вдосконалена версія Google Maps. Вони показують не лише дороги та гори, а й те, **де мешкають дикі тварини, де ліси є здоровими, де трапляються конфлікти та де існують безпечні коридори для дикої природи.** Використовуючи ці карти, команди проєкту можуть:

- визначати місця, якими найчастіше пересуваються ведмеді, вовки, рисі та інші види;
- бачити, які узлісся чи луки потребують відновлення;
- перевіряти, як села, ліси та природоохоронні території з'єднуються між собою через кордони Румунії, України та Словаччини.

ГІС є незамінним інструментом, адже дика природа не зупиняється на кордонах — **ведмідь може перейти з Румунії до України всього за одну ніч.**

GPS-дані — розуміння того, куди прямують тварини
GPS-пристрої — подібні до тих, що є у вашому телефоні, — допомагають фіксувати **точне місцезнаходження** знахідок та спостережень: слідів лап, посліду, знімків із фотопасток або повідомлень від місцевих громад. Це допомагає експертам:

- розуміти закономірності переміщення тварин;
- дізнаватися, коли саме звірі наближаються до сіл;
- визначати «гарячі точки», де можуть виникнути конфлікти;
- відстежувати зміни залежно від сезону (наприклад, як ведмеді шукають фрукти восени).

Системи раннього попередження — виявлення диких тварин до виникнення конфлікту
У межах проєкту COOP4SAFE використовується система раннього попередження на базі

додатка «Cluey». Дані з фотопасток та польові звіти надходять до спільної бази даних. Далі:

1. **Фотопастки або патрулі фіксують активність диких тварин** (наприклад, ведмедя, який прямує в бік населеного пункту).
2. **Штучний інтелект аналізує дані**, щоб ідентифікувати види тварин, оцінити ризики або виявити повторювані закономірності.
3. **Система попереджає польові команди та органи влади**, щоб вони могли вжити заходів заздалегідь: поінформувати мешканців села, посилити патрулювання, застосувати засоби відлякування або надати підтримку фермерам.

Такі системи допомагають значно зменшити кількість небезпечних ситуацій та зустрічей.

Фотопастки — лісові детективи

Фотопастки — це невеликі водонепроникні камери, що кріпляться до дерев. Вони вмикаються автоматично, коли фіксують рух, і роблять фото чи відео — вдень або вночі, — не турбуючи при цьому тварин. Фотопастки допомагають нам:

- бачити, які саме види тварин використовують певні ліси чи луки;
- спостерігати за їхньою природною поведінкою (харчуванням, переміщенням, взаємодією);
- підтверджувати присутність ведмедів, вовків, рисей, оленів та інших диких тварин;
- розуміти, чи працюють профілактичні заходи захисту.

У занедбаних садах чи віддалених карпатських долинах України фотопастки дозволяють чесно і безшумно зазирнути у життя дикої природи, яке люди рідко бачать.

Відновлення територій: як висадка узлісь та реставрація лук сприяють співіснуванню

Здорові оселища допомагають диким тваринам залишатися там, де їм належить — у лісі, а не на подвір'ях людей. Саме тому проєкт COOP4SAFE відновлює природні луки та узлісся в Румунії та Україні, а також ділиться цими рішеннями зі Словаччиною.

- **Відновлення лук — кормова база для травоїдних та хижаків**

Чимало лісових лук заросли чагарниками або інвазійними видами, що зменшує кількість корму для оленів та козуль. Коли травоїдні тварини переміщуються ближче до сіл, хижаки, такі як вовки та ведмеді, можуть іти слідом за ними. Відновлення лук — косіння, підсів місцевих рослин та підтримка ділянок відкритими — створює багаті кормові угіддя всередині лісу та зменшує візити диких тварин на ферми.

- **«Дикі плодові сади» — природна «їдальня» для ведмедів**

Узлісся є ідеальним місцем для висадки плодових дерев та кущів, таких як яблуні, сливи чи вишні. Коли в лісі достатньо їжі, ймовірність того, що ведмеді заходитимуть у сади, городи чи до смітників, значно знижується. Цей метод, протестований у Карпатах, успішно допомагає утримувати ведмедів у лісових масивах подалі від сіл.

- **Відновлення оселищ в Україні — післялісові луки та форелепади**

В Україні заходи з відновлення включають створення форелепадів на гірських річках, що збагачує воду киснем і приваблює струмкову форель — природне джерело їжі для ведмедів. Це сприяє утворенню різноманітніших екосистем, оздоровленню популяцій риб і стимулює ведмедів харчуватися вздовж річок,

а не поблизу населених пунктів.

Як відновлення оселищ захищає людей і дику природу? Покращуючи лісові біотипи, заходи з відновлення:

- збільшують доступність природних джерел їжі;
- утримують великих хижаків подалі від сіл;
- зменшують втрати свійської худоби;
- підтримують екологічні коридори;
- зміцнюють довгострокове біорізноманіття.

Відновлення оселищ — це природоорієнтоване рішення (Nature-based Solution, NbS), яке допомагає природі розв'язувати виклики співіснування у сталий спосіб.

Інноваційні рішення

Завдяки проєкту COOP4SAFE партнери створили так звані «харчові оази» — спеціальні сади з дикорослими плодовими деревами, розташовані високо в горах, далеко від сіл. Ці ділянки слугують **природними місцями годівлі**, особливо для ведмедів. Вони заохочують тварин залишатися в межах їхніх природних територій, зменшуючи ймовірність зустрічей із людьми. Пізні сорти яблунь та інші види фруктів залишаються їстівними навіть після перших заморозків, забезпечуючи тварин необхідною їжею восени, коли природних кормів стає менше. Іншим високоефективним заходом запобігання конфліктам із ведмедями, вовками та рисями є встановлення електроогорож навколо пасік та загонів для овець.

Перші такі системи «електропастухів» уже встановлені в українських та словацьких Карпатах у межах нашого проєкту, що допомагає захистити пасіки та худобу від нападів хижаків. Важливо, що такі огорожі не завдають шкоди тваринам. Натомість вони дають короткий, але сильний відлякувальний імпульс — достатній для того, щоб навчити хижаків уникати привабливих джерел їжі, пов'язаних із людиною. Це створює стійку негативну асоціацію, спонукаючи диких тварин триматися подалі від населених пунктів та ферм.

Що можна зробити для запобігання конфліктам між людиною та дикою природою?

Запобігання конфліктам між людьми та дикими тваринами починається з розуміння поведінки тварин та поваги до їхніх природних потреб. Багато конфліктів виникає тоді, коли диких звірів приваблюють антропогенні джерела їжі або коли руйнуються їхні оселища. Прості та ефективні заходи можуть кардинально змінити ситуацію: захист худоби за допомогою електроогорож та навчених собак-охоронців, а також належне управління відходами (щоб вони не приваблювали звірів). Моніторинг переміщень диких тварин, використання систем раннього попередження та відновлення природних оселищ також допомагають зменшити кількість небезпечних зустрічей. Найважливіше те, що співпраця між громадами, органами влади, науковцями та освітянами відіграє ключову роль у поширенні знань та стимулюванні відповідальної поведінки. Коли люди вчаться ділити простір із дикою природою, співіснування стає безпечнішим та сталішим як для людей, так і для тварин.

Дізнайтеся більше про великих хижаків, відскакувавши QR-код:

IV. Дебати як інструмент навчання

Що таке дебати та чому вони важливі?

Дебати мають давню освітню традицію, що бере свій початок у Стародавній Греції та Римі, де вони відігравали центральну роль у філософії, риториці та суспільному житті. Сьогодні дебати залишаються високоефективним інструментом навчання, оскільки вони активно залучають учнів до критичного мислення, комунікації, співпраці та аргументації на основі фактів.

Учням середньої школи дебати допомагають розвивати:

- навички дослідження та аналізу інформації;
- логічне мислення та структуровану аргументацію;
- впевненість під час публічних виступів;
- вміння слухати, з повагою реагувати на думку іншого та працювати в команді.

Ці компетенції є важливими не лише для академічного успіху, але й для активної громадянської позиції, майбутньої кар'єри та прийняття зважених повсякденних рішень. В екологічній освіті дебати є особливо актуальними, оскільки екологічні питання є складними, часто суперечливими та тісно пов'язані із соціальними та економічними інтересами.

Дебати — це метод активного навчання, заснований на структурованому обговоренні суперечливих тем, де учасники представляють і захищають різні позиції за допомогою обґрунтованих аргументів. Їхня мета в освіті полягає не в тому, щоб «перемогти», а в тому, щоб розвинути критичне мислення, навички аргументації, аналізу інформації та прийняття відповідальних рішень. Оскільки екологічні проблеми рідко мають прості рішення, дебати допомагають учням зрозуміти необхідність балансу між екологічними, соціальними, економічними та етичними міркуваннями.

Завдяки структурованому діалогу та роботі з реальними дилемами учні зміцнюють екологічну свідомість, системне мислення та вміння аналізувати дані та перспективи зацікавлених сторін. Вони вчаться захищати свої погляди, слухати інших, шукати компроміс і визнавати, що сталі рішення зазвичай з'являються завдяки діалогу, компромісам і довгостроковому мисленню, а не через єдині остаточні відповіді.

Як організувати дебати?

- Оберіть актуальну тему, яка передбачає наявність протилежних поглядів.
- Встановіть правила та часові межі: вступні заяви (3–5 хв), спростування аргументів опонента (2–3 хв), заключні промови (2 хв).
- Розподіліть ролі: модератор, спікери, дослідники.
- Виділіть час на дослідження та підготовку інформації для обох сторін, підготуйте матеріали та стимулюйте учасників до перевірки фактів (фактчекінгу).
- Перед початком дебатів сформуйте дві команди: «За» та «Проти» (по 3–5 учнів у кожній).
- Оцінюйте виступи за такими критеріями: чіткість викладу, наявність доказів, командна робота та взаємоповага.

Рекомендовані теми для дебатів:

- Чи повинна людина втручатися в регулювання популяцій великих хижаків у Карпатах?
- Чи є екологічний туризм дієвим рішенням для розвитку сільських громад на природоохоронних територіях?
- Чи забезпечують традиційні методи (наприклад, використання пастуших собак) краще співіснування, ніж сучасні технології?
- Чи варто повністю заборонити лісозаготівлю на заповідних територіях Карпат?
- Чи сумісні проєкти відновлюваної енергетики зі збереженням біорізноманіття?
- Чи є зміна клімату найбільшою загрозою для дикої природи Карпат?
- Чи можуть технології повністю замінити рейнджерів?
- Чи можлива «повна гармонія» між людьми та дикими тваринами в принципі?
- Що важливіше — захист видів під загрозою зникнення чи комфорт людини?
- Хто винен, якщо ведмідь зруйнує бджолиний вулик?
- Чи можуть ведмеді (рисі, вовки) та люди безпечно співіснувати в сучасних умовах?

Приклади навчання на основі дебатів у практиці

Дебати та рольові ігри широко використовуються в усій Європі для навчання співіснуванню з великими хижаками та сприяння діалогу між різними групами зацікавлених сторін. Ось реальні приклади того, як дебати та рольові ігри застосовувалися як освітні інструменти:

1. Освітній набір «Вовк у рюкзаку» (проєкт LIFE WolfAlps) – Словенія

Ця ініціатива залучала учнів до навчання через практичний набір для дебатів. Він містив біологічні макети (черепи, сліди лап, екскременти) та матеріали для рольових ігор, у яких студенти приміряли на себе ролі зацікавлених сторін: пастухів, природоохоронців та представників влади. Програма охопила понад 1000 школярів і продемонструвала значне покращення рівня знань та ставлення до співіснування з вовками.

2. Міжнародний табір юних рейнджерів – Італія

Платформа Європейської Комісії надає інструменти для дебатів, рольові ігри та вікторини, які допомагають молоді зрозуміти екологію хижаків, розвінчувати поширені міфи та вивчати стратегії пом'якшення конфліктів.

3. Платформа ЄС з питань великих хижаків – молодіжні діалогові ініціативи

Платформа Європейської Комісії надає інструменти для дебатів, рольові ігри та вікторини,

які допомагають молоді зрозуміти екологію хижаків, розвінчувати поширені міфи та вивчати стратегії пом'якшення конфліктів.

Зразок теми для дебатів: «Чи можуть люди та великі хижаки справді співіснувати сьогодні?»
(Тема може бути адаптована до місцевих екологічних контекстів)

Таблиця планування дебатів

Цілі	Необхідна підготовка	Тема/контекст	Необхідні матеріали
Розвиток навичок критичного мислення та командної роботи	Дослідження стратегій співіснування та фактів про місцеву дику природу	Біологія, екологія, етика	Роздруковані роздаткові матеріали, фліпчарт, маркери, опціонально — спорядження для активностей на свіжому повітрі

Інструкції

Заняття в приміщенні: організуйте розсадку в класі для двох команд («За» та «Проти»). Виділіть час на підготовку та переконайтеся, що правила дебатів чітко роз'яснені.

Заняття на свіжому повітрі (за бажанням): організуйте коротку екскурсію на природу або до музею, щоб вивчити історичні та сучасні практики співіснування. Використовуйте результати спостережень як аргументи під час дебатів.

Базові факти про співіснування та великих хижаків:
- До великих хижаків у Карпатах належать ведмеді, вовки та рисі.
- Вони відіграють вирішальну роль у підтримці екосистемного балансу.
- Конфлікти між людиною і дикою природою часто виникають через напади на худобу та втрату природних оселищ.
- Ефективні рішення включають встановлення електроогорож, використання собак-охоронців худоби та моніторинг за участю місцевих громад.

Додаткові роздаткові матеріали:
Як розпізнати сліди тварин: надайте простий посібник із зображеннями слідів ведмедя, вовка та рисі, включаючи інформацію про їхній розмір, форму та характерні риси.
Як безпечно поводитися в лісі: підготуйте інформаційні листки про належну поведінку під час походів, кемпінгу або зустрічей із дикими тваринами в лісі.

Навчальний модуль: Дебати як інструмент навчання

в екологічній освіті
Цільова група: Учні середніх шкіл (14-18 років)
Тривалість: 90 хвилин (може бути адаптований до 60 або 120 хвилин)
Формат: В класі або змішаний (в приміщенні + додатковий компонент на свіжому повітрі)
Навчальні цілі:
Наприкінці сесії учні зможуть:

- аналізувати екологічні проблеми з різних точок зору;
- будувати та представляти аргументи,що ґрунтуються на фактах;
- демонструвати навички шанобливого діалогу та роботи в команді;
- розуміти складність співіснування людини та дикої природи;
- рефлексувати щодо прийняття екологічних рішень та відповідальності.

Очікувані результати навчання:
Учні отримують глибше розуміння екологічних конфліктів та дізнаються, як конструктивні дебати можуть сприяти прийняттю сталих рішень і співіснуванню з природою.

Розвиток ключових компетенцій:

- Критичне мислення
- Комунікація та публічні виступи
- Співпраця та робота в команді
- Екологічна грамотність
- Громадянська та етична свідомість
- Тема дебатів (приклад)

Структура сесії і таймінг:

1. Вступ та визначення контексту (10 хвилин)
Роль викладача/фасилітатора:
Представити тему дебатів як методу навчання. Стисло пояснити, чому екологічні питання часто охоплюють конфліктні інтереси та погляди. Озвучити запитання для дебатів і наголосити, що метою є розуміння, а не перемога.
Активність учнів:
Коротка дискусія: «Що спадає вам на думку, коли ви чуєте фразу «конфлікт між людиною та дикою природою»?»

2. Формування команд та розподіл ролей (10 хвилин)
Дії:

- Поділіть учнів на дві команди:
  – «За» (аргументують на користь того, що співіснування є можливим)
  – «Проти» (аргументують, що співіснування є нереалістичним або обмеженим)
- Розподіліть ролі всередині команд:
  – Доповідачі

– Дослідники
- Оберіть модератора (вчителя або учня).

3. Етап дослідження та підготовки (20 хвилин)
Активність учнів:
Команди шукають аргументи на підтримку своєї позиції.
Заохочуйте використання:
- наукових фактів;
- реальних прикладів із Карпат або Європи;
- соціальних, економічних та етичних міркувань.

Роль фасилітатора:
- Підтримати перевірку фактів (фактчекінгу).
- Заохочувати учнів передбачати контраргументи опонентів.

4. Сесія дебатів (30 хвилин)
Структура дебатів:
- Вступні твердження (3-5 хвилин на команду)
- Спростування аргументів опонента (2-3 хвилини на команду)
- Заключні аргументи (2 хвилини на команду)

Обов'язки модератора:
- Слідкувати за часом.
- Забезпечувати поважливе спілкування.
- Підтримувати фокус на аргументах та доказах.

5. Рефлексія та обговорення в групах (15 хвилин)
Напрямні запитання:
- Які аргументи були найбільш переконливими і чому?
- Чи змінила якась із команд свою позицію під час дебатів?
- Які рішення або компроміси вдалося знайти?
- Як ці дебати пов'язані з прийняттям екологічних рішень у реальному житті?

Додаткова активність:
Учні пишуть короткі роздуми (5 речень) про те, чого вони навчилися.

6. Висновки та головні підсумки (5 хвилин)
Підсумок фасилітатора:
- Підкреслити цінність діалогу у розв'язанні екологічних викликів.
- Наголосити, що сталі рішення часто вимагають балансу між екологічними, соціальними та економічними інтересами.
- Посилити розуміння важливості поінформованої та поважливої дискусії в демократичному суспільстві.

Критерії оцінювання (формувальне оцінювання)
Учні оцінюються за такими параметрами: чіткість та структура аргументів; використання доказів і фактів; командна робота та співпраця; поважне ставлення до протилежних поглядів.

Факультативні заняття:

- Компонент на свіжому повітрі: польовий виїзд для спостереження за слідами диких тварин або заходами зі співіснування.
- Творче завдання: розробка плаката зі стратегією співіснування.
- Подальші дебати: зміна позицій команд (команда «За» стає командою «Проти») та повторне проведення дебатів.
- Необхідні матеріали: роздруковані інформаційні листки або цифрові ресурси, фліпчарт або дошка, маркери, опціонально — посібники зі слідами тварин або фотографії.

ПАРТНЕРСТВО БЕЗ КОРДОНІВ

Автори:
Адріана Гарнушкова, Aevis n.o.
Александра Вердес, WWF-Румунія
Крістіна Куреля, WWF-Румунія
Тетяна Турлік'ян, WWF-Україна
Вікторія Губко, РахівЕкоТур
Зузана Бурдова, Aevis n.o.

Credit foto:
Кароль Каліський, Arolla Film – фото на обкладинці та стор. 3, 4 (угорі), 7, 10 (внизу), 13, 19, 20, 21
Ігор Дикий, WWF-Україна – фото на стор. 5, 12, 14, 17
Матей Плеша (Matei Plesa), WWF-Румунія – фото на стор. 4 (внизу), 6, 8, 9, 10 (угорі), 11, 15, 18, 22, 23, 24, 25
Ярослав Зеленчук, WWF-Україна – фото на стор. 16

Рік видання: 2026